

Вядучы бібліёграф
Нацыянальнай бібліятэкі
Беларусі

Нясвіж – цэнтр гісторыі, духоўнасці і культуры

У Беларусі ёсць месцы, што даюць магчымасць адчуць былую славу і магутнасць дзяржавы, нападуняюць людзей гордасцю за сваю краіну. Адно з такіх – Нясвіж, які прырода і лёс шчодро надзялілі шматлікімі багаццямі. Дзякуючы палітычным і гаспадарчым кантактам з Заходняй Еўропай, мусульманскім Усходам ён быў значным, унікальным і разам з тым класічным прыватнаўласніцкім горадам, адміністрацыйным, гандлёвым, культурным і рэлігійным асяродкам. Нясвіж выстаяў перад стыхіямі войнаў і разбурэнняў, зьярог большую частку сваёй дасканаласці, тым самым заслужыў у нашчадкаў такую пашану, якую маюць хіба што святыні.

Вельмі даўно і з вялікім захапленнем навукоўцы пачалі вывучаць гісторыю Нясвіжа – багацейшую спадчыну сусветнай і беларускай нацыянальнай культуры. Яна складаецца са шматлікіх рэальных фактаў, адкрыццяў, а таксама цікавых міфаў і легенд, якія да нашага часу прымушаюць вучоных спрачацца і шукаць праўду. Горад размешчаны ля вытокаў р. Ушы, за 14 км ад чыгуначнай станцыі Гарадзея на лініі Мінск – Баранавічы, аўтадарогамі злучаны з Баранавічамі, Клецкам, Навагрудкам і аўтамагістраллю Мінск – Слуцк, за 112 км ад Мінска. Першае дакументальнае ўпамінанне пра Нясвіж адносіцца да 1446 г. (некаторыя даследчыкі лічылі, што горад быў заснаваны ў 1223 г. і яго ўзнікненне звязана з імем Ю. Нясвіжскага). З'яўляўся ўласнасцю Сяляўкі, затым быў перададзены вялікім князем Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) Казімірам IV Ягеллончыкам М. Неміровічу. У 1492 г. вялікі князь Аляксандр падараваў яго маршалку ВКЛ П. Мантыгірдавічу, у 1494 г. пасля жаніцьбы з дачкой П. Мантыгірдавіча Соф'яй уладальнікам стаў С. Кішка. Радзівілы, самы буйны і легендарны магнацкі род ВКЛ, атрымалі Нясвіж як пасаг Ганны з роду Кішкаў, якая ў 1513 г. выйшла за муж за Я.М. Радзівіла Барадатага. У 1547 г. канцлер ВКЛ і ваявода віленскі М.Я. Радзівіл Чорны (сын Яна Мікалая) атрымаў ад імператара Карла V тытул князя Свяшчэннай Рымскай Імперыі, у 1549 г. быў прызнаны вялікім князем ВКЛ. З гэтага часу Нясвіж стаў княствам.

Важная падзея адбылася ў 1551 г.: атрыманне права на захоўванне ў Нясвіжскім замку «Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага» – другога экзэмпляра архіўных дакументаў. У сувязі з гэтым Нясвіж пачалі называць некаранаванай сталіцай ВКЛ. Культурны і эканамічны рост княства звязаны з дзейнасцю князя М.К. Радзівіла Сіроткі. У 1568–1569 гг. ён атрымаў у спадчыну Мірскае графства і далучыў яго да Нясвіжскага княства, тым са-

мым ператварыў апошняе ў буйную латыфундыю. Па ініцыятыве М.К. Радзівіла Сіроткі Нясвіж атрымаў магдэбургскае права (прывілей падпісаны 23 красавіка 1586 г. каралём Рэчы Паспалітай і вялікім князем літоўскім Стафанам Баторыем) і герб (пацверджаны ў 1796 г.): шчыт, на адной частцы якога – палова чорнага арла (элемент герба Радзівілаў), на другой – 10 палос блакітнага, чырвонага і залатога колераў. Герб прысутнічаў на гарадской пячатцы, падкрэсліваючы незалежнасць Нясвіжа ад княжацкай або каралеўскай улады. Гораду быў нададзены юрыдычны статус незалежнага спадчыннага ўладання (нясвіжская лінія Радзівілаў згасла ў 1813 г. у мужчынскім пакаленні са смерцю нясвіжскага ардынатары Дамініка Гераніма, у малодшых адгалінаваннях працягваецца і цяпер). Пасля Люблінскай уніі 1569 г., якая злучыла ВКЛ і Польшчу ў адзіную дзяржаву – Рэч Паспалітую, Нясвіж стаў месцам рэлігійнай барацьбы. Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка зрабіў яго буйным асяродкам распаўсюджвання каталіцтва. У 1586 г. быў заснаваны Нясвіжскі езуіцкі калегіум, у 1591 г. – Нясвіжскі кляштар бенедыкцінак, у 1598 г. – Нясвіжскі кляштар бернардынцаў. У час вандровак па Заходняй Еўропе М.К. Радзівіл Сіротка пазнаёміўся з культурным жыццём розных краін, дасягненнямі ваеннай навукі, інжынерна-фартыфікацыйнага будаўніцтва і архітэктуры. Пасля вяртання на радзіму ён вырашыў адбудаваць сваё радавое гняздо на навейшы заходне-еўрапейскі ўзор і з гэтай мэтай запрасіў у Нясвіж таленавітага архітэктара-італьянца, манаха ордэна езуітаў Дж. Бернардоні, імя якога назаўсёды ўвайшло ў гісторыю беларускага дойлідства. За адносна кароткі тэрмін (канец XVI – пачатак XVII ст.) былое невялікае мястэчка з цалкам драўлянымі будынкамі ператварылася ў сапраўдны еўрапейскі горад і цэнтр культуры з палацава-замкавым комплексам, гарадской ратушай (адноўлена ў першапачатковым выглядзе ў 1990-я гг. паводле праектнага плана канца XVI ст. і гравюры Т. Макоўскага XVII ст.), гандлёвымі радамі, вежамі, дзвюма мураванымі брамамі на восі галоўнай вуліцы (пазней зроблена яшчэ некалькі брам; захавалася толькі адна з іх – Слуцкая). Нясвіж быў умацаваны валам і ровам. Размяшчэнне вуліц, новых будынкаў падпарадкоўвалася задачам абароны. Трапіць у замак з горада можна было толькі па доўгім драўляным мосце, які ішоў цераз возера і ў выпадку небяспекі лёгка разбіраўся. Не апошняе месца ў абароне Нясвіжа займалі і мураваныя кляштары. У гэты час з'явіўся так-

сама адзін з першых у Еўропе твораў архітэктуры барока – Нясвіжскі касцёл Божага Цела (Нясвіжскі фарны касцёл).

У 1625, 1651 г. у Нясвіжы лютавалі мор і эпідэмія, якія забралі сотні жыццяў. Гэта паспрыяла адкрыццю аптэкі ў 1627 г. У 1626 г. у прадмесці Новае Места была пабудавана езуіцкая капліца Святога Ізідора. У часы гаспадарання А.Л. Радзівіла (1636–1654) Нясвіж усё больш квітнеў і развіваўся: памнажаліся яго багацці, узводзіліся новыя будынкі, павялічвалася колькасць насельніцтва. У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. горад двойчы быў узяты штурмам і разрабаваны, а яго ўмацаванні пашкодзаны. Зруйнаваны Нясвіж аднаўляўся вельмі павольна. Паводле каралеўскага прывілея ў 1681 г. як узнагарода за мужнасць у змаганні з ворагамі заснаваны Нясвіжскі кірмаш. Моцна пацярпеў горад ад шведаў у 1706 г. у час Паўночнай вайны 1700–1721 гг. Адраджэнне спаленага Нясвіжа пачалося з 1720 г. пры М.К. Радзівілу Рыбаньку, былі адноўлены ўмацаванні замка і горада. Актывізавалася развіццё промыслаў. У 1740 г. закладзена мануфактура шаўковых паясоў (пазней пераведзена ў Слуцк), у 1747 г. адкрыты кадэцкі корпус, у 1752 г. заснаваны дывановая і суконная мануфактуры, з 1755 г. працаваў бровар. Нясвіж ператварыўся ў значны эканамічны і культурны цэнтр Рэчы Паспалітай. Пасля смерці М.К. Радзівіла Рыбанькі ўладальнікам стаў К.С. Радзівіл Пане Каханку. У 1764 і 1768 гг. горад займалі расійскія войскі з-за антырасійскіх пазіцый князя ў час выбараў новага караля і ўдзелу ў Радамскай і Барскай канфедэрацыях. Радзівілаўскія ўладанні сталі аб'ектамі ваенных спусташэнняў, былі разрабаваны гістарычныя і мастацкія каштоўнасці замка. Пасля штурму ў час вайны з Расіяй у 1792 г. Нясвіж быў узяты і пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) уключаны ў склад Расійскай імперыі.

Падзеі Айчынай вайны 1812 г. прынеслі гораду новы заняпад, вынікі якога адчуваліся доўгія дзесяцігоддзі: да сённяшняга дня немагчыма да канца падлічыць усе страчаныя багацці, што належалі сям'і Радзівілаў. Нясвіж і яго ўмацаванні страцілі сваю былаю веліч і значэнне. Некаторы час замак належаў герою 1812 г. генералу П.Х. Вітгенштэйну, той прадаў яго ваеннаму ведамству, якое размясціла ў горадзе кадэцкі корпус. У 1870-я гг. пасля настойлівых просьбаў манаршых сямей Прусіі, Францыі, Швецыі і Бельгіі цар урэшце вярнуў Нясвіжскі замак Радзівілам. Уладальнікам стаў Антоні Вільгельм. Разам з жонкай Марыяй Даротай вырашыў адрадыць Нясвіж як сімвал свайго роду, і з гэтай мэтай яны ў 1875 г. прыехалі ў горад. Пачалі праводзіцца буйныя рэстаўрацыйныя работы. Дзякуючы намаганням Марыі Дароты ў пачатку XX ст. у палац вярнулася значная частка вывезеных каштоўнасцей, менавіта ёй належала ідэя выкарыстаць тэрыторыю вакол замка для парку. Пасля Першай сусветнай вайны гаспадарка горада зноў прыйшла ў заняпад. 29 кастрычніка (11 лістапада) 1917 г. у Нясвіжы была ўстаноўлена савецкая ўлада. Згодна з Рыжскім мірным дагаворам 1921 г. ён амаль на два дзесяцігоддзі апынуўся пад уладай Польшчы. З верасня 1939 г. знаходзіўся ў складзе БССР. З 1940 г. – цэнтр Нясвіжскага раёна Мінскай вобласці. У Вялікую Айчынную вайну, 28 чэрвеня 1941 г., акупіраваны немцамі; у 1943 г. тут дзейнічала падпольная група. Вызвалены горад 2–4 ліпеня 1944 г. часцямі 65-й арміі 1-га Беларускага фронту ва ўзаемадзейні з партызанамі. У пасляваенныя гады пачалося аднаўлен-

не разбуранай гаспадаркі. Жыхары горада і раёна актыўна ўключыліся ў работу па аднаўленні заводаў, фабрык, калгасаў і школ.

У Нясвіжы працуюць прадпрыемствы фармацэўтычнай, харчовай, паліграфічнай, лёгкай галін прамысловасці. Функцыянуюць ААТ «Рыбгас "Альба"», аграсэрвіс, каапагатапрам, райаграсэрвіс, дарожныя, рамонтныя, транспартныя, гандлёвыя, будаўнічыя арганізацыі і інш. Дзейнічаюць Нясвіжскі дзяржаўны педагогічны каледж імя Я. Коласа, гімназія, сярэдняя, вясельная, дзіцячая юнацкая спартыўная школы, школа мастацтваў, дзіцячыя сады, Дом культуры, бібліятэкі, бальніца, паліклініка, фізкультурна-аздраўленчы цэнтр з басейнам, гасцініцы і інш. Ажыццяўляецца выпуск газеты «Нясвіжскія навіны» (з 1939 г.). У 1995 г. адкрыты Нясвіжскі гісторыка-краязнаўчы музей. Ён праводзіць выстаўкі карцін беларускіх мастакоў, вырабаў дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва і інш.

У 1993 г. Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь прыняў пастанову, якая прадугледжвала стварэнне на базе палацава-паркавага ансамбля і іншых помнікаў гісторыі і культуры горада Нацыянальнага гісторыка-культурнага запаведніка «Нясвіж». Згодна з палажэннем, зацверджаным 10 красавіка 1996 г., ён уяўляе сабой комплекс помнікаў гісторыі, археалогіі, архітэктуры, якія маюць навуковую, гістарычную, мастацкую і культурную каштоўнасць. 22 мая 1997 г. Нацыянальны гісторыка-культурны запаведнік «Нясвіж» аб'яўлены Нацыянальным гісторыка-культурным музеём-запаведнікам «Нясвіж». Яго асноўнымі задачамі з'яўляюцца выяўленне, вывучэнне, ахова, захаванне і папулярызацыя гісторыка-культурных каштоўнасцей; правядзенне навукова-даследчай працы па вывучэнні музейных калекцый і іх каталагізацыі. Музей-запаведнік «Нясвіж» ажыццяўляе супрацоўніцтва з навуковымі, навукова-даследчымі ўстановамі, грамадскімі аб'яднаннямі, міжнароднымі арганізацыямі. У 2005 г. палацава-паркавы комплекс уключаны ў Спіс аб'ектаў Сусветнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА.

27 студзеня адбылося ўрачыстае адкрыццё рэспубліканскай акцыі «Нясвіж – культурная сталіца Беларусі 2012 года». Нясвіж стаў трэцім горадам, які атрымаў гэты ганаровы статус. У 2011 г. культурнай сталіцай Беларусі быў Гомель, у 2010 г. – Полацк. У час цырымоніі была падпісана праграма культурных падзей года і ўручаны сертыфікат і сімвал культурнай сталіцы Беларусі. Галоўнай падзеяй акцыі стане афіцыйнае адкрыццё адноўленага палацавага ансамбля Радзівілаў XVI–XVIII стагоддзяў. На працягу года ў Нясвіжы будуць прадстаўлены лепшыя творчыя праекты краіны. Запланаваны цыклы канцэртаў беларускай старадаўняй музыкі, канцэртны ўдзельнік міжнародных фестываляў, опернага і балетнага мастацтва. Адбудуцца XVII свята мастацтваў «Музы Нясвіжа» з удзелам Нацыянальнага канцэртнага аркестра Беларусі пад кіраўніцтвам Міхаіла Фінберга, «Ноч музеяў» у Нясвіжскім палацы Радзівілаў, канцэрт з цыкла «Залатая калекцыя беларускай песні» і інш. Упершыню ў краіне пройдзе форум прафесійных тэатраў «Тэатр Уршулі Радзівіл» з паказам спектакляў, звязаных з гісторыяй роду Радзівілаў; адбудзецца міжнародны семінар ЮНЕСКА «Аб'екты сусветнай спадчыны: зберажэнне і выкарыстанне ў мэтах устойлівага развіцця» з удзелам вядучых экспертаў у сферы аховы гісторыка-культурнай спадчыны з розных краін.

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі запланаваны шэраг мерапрыемстваў у падтрымку рэспубліканскай акцыі: ужо адбылася фотавыстаўка В. Данілава «Скарбы Нясвіжа», наведвальнікі бібліятэкі змогуць пазнаёміцца з кніжнай выстаўкай «Нясвіж – культурная сталіца Беларусі 2012 года», рыхтуецца выязная кніжная выстаўка, на якой будзе экспанавацца выданні Нясвіжскай тыпаграфіі XVIII ст., асобныя выданні з калекцыі Радзівілаў, што захоўваюцца ў фондзе бібліятэкі. Штомесячны бібліяграфічны бюлетэнь «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку», які выдаецца Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі ўжо больш за пяцьдзесят гадоў, таксама адгукнуўся на значную культурную падзею ў жыцці краіны. Трэці нумар выдання прысвечаны менавіта Нясвіжу. У тэматычным дадатку «Нясвіж – культурная сталіца Беларусі 2012 года» прадстаўлены звесткі пра гісторыю і сённяшні дзень горада, яго архітэктурныя асаблівасці, багатую культурную спадчыну і інш. Літаратура, змешчаная ў бібліяграфічным спісе, сістэматызавана па 3-х раздзелах, унутры іх – у лагічнай паслядоўнасці і складаецца з дакументаў, выданых пераважна з 2000 г. Гэта энцыклапедыі, даведачныя выданні, часопісы, газеты, фотаальбомы, турыстычныя праспекты, мультымедычныя дыскі, мастацкія творы і інш. Прапанаваны ссылкі на афіцыйныя сайты, дзе таксама можна знайсці інфармацыю пра Нясвіж.

Першы раздзел дадатку – «Сталіца радзівілаўскіх уладанняў» – знаёміць з узнікненнем, развіццём, перыядам найвышэйшага росквіту горада, а таксама цяжкімі часамі заняпаду і вялікіх страт, з сучасным станам. Мінулыя стагоддзі пакінулі ў Нясвіжы шмат помнікаў старажытнасці. Для іх адраджэння быў заснаваны міжнародны фонд «Нясвіж». Пра архітэктуру горада, галоўныя атыбуты – палацава-паркавы комплекс, гарадскую ратушу з гандлёвымі радамі, Слуцкую браму, Нясвіжскі фарны касцёл можна даведацца з раздзела «Горад-помнік» і яго падраздзелаў: «Жамчужына беларускай архітэктуры» і «Старажытная святыня горада». Паглядзець на старажытны горад, дакрануцца да яго велічнай гісторыі імкнуцца многія. Нясвіжскі замак на працягу стагоддзяў з’яўляўся своеасаблівым музеем, які змяшчаў багацейшыя калекцыі розных каштоўных рэчаў: карцін, у тым ліку партрэтаў знакамітых людзей, фамільных партрэтаў Радзівілаў (усяго больш за 1000 палоген), твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, старажытнай каштоўнай зброі, бронзавых і сталёных рыцарскіх даспехаў, рэдкіх камянёў, залатога і сярэбранага сталевага посуду і інш. Бібліятэка налічвала больш за 20 тыс. тамоў. Нясвіжская калекцыя архіўных і бібліятэчных матэрыялаў у ліпені 2009 г. была ўключана ў рэестр «Памяць свету», заснаваны ЮНЕСКА. Не пакіне раўнадушнымі наведвальнікаў паркавы ансамбль, які з’яўляецца ўнікальным узорам садова-паркавай архітэктуры ландшафтнага стылю канца XIX ст. Ён размешчаны побач з палацавым комплексам, у паўночна-ўсходняй частцы горада. У 1992 г. у межах парка на высокіх п’едэсталах з чырвонага граніту паўсталі шэсць бронзавых бюстаў знакамітых людзей, чыё жыццё было звязана з Нясвіжам: Ю. Нясвіжскага, У. Сыракомлі, Дж. Бернардоні (усе – скульптар С. Гумілеўскі), М.К. Радзівіла Сіроткі, Т. Макоўскага, Я. Коласа (усе – скульптар М. Канцавы). Таксама ўстаноўлены скульптуры «Русалка», «Дама ў чорным», «Анёл-заступнік з хлопчыкам» і інш. Адметнымі асаблівасцямі парку з’яўляюцца ўдала размешчаныя

алеі, своеасабліва высаджаныя групы дрэў, якія разам з прасторнымі палянамі ствараюць непаўторныя па прыгажосці пейзажы. Вабяць турыстаў таксама легенды, якія «жывуць» ужо больш за чатыры стагоддзі. Адны з самых папулярных – пра Чорную даму (прывід Барбары Радзівіл) і калекцыю «12 апосталаў» (каштоўнейшае багацце магнатаў), надзейна схаваную і не знойдзеную да нашага часу. Горад уваходзіць у многія вядомыя турыстычныя маршруты. Праводзяцца экскурсіі: «Нясвіж і ваколіцы», «Жылыя рэзідэнцыі магнатаў», «Пахавальня князёў Радзівілаў» і інш. Дапамога зацікаўленым змешчаная ў спісе бібліяграфічная інфармацыя пра дакументы, што прадстаўляюць Нясвіж як перспектыўны цэнтр турызму.

Раздзел «Культурнае жыццё Нясвіжа» прысвечаны мастацкаму асяроддзю горада ў XVI–XVIII стст. Нясвіж заўсёды быў цэнтрам перакрывавання разнастайных славянскіх і заходнееўрапейскіх традыцый. У выніку сфарміравалася спадчына, якая сёння мае агульнаеўрапейскае значэнне. Важны цэнтр мастацкага жыцця горада – тэатр – за гады існавання (1740–1791) перажыў эвалюцыю ад аматарскага да прафесійнага, было падрыхтавана шмат прыгонных артыстаў-беларусаў. У тэатры, заснаваным па ініцыятыве жонкі М.К. Радзівіла Рыбанькі Францішкі Уршулі Радзівіл (з роду князёў Вішнявецкіх), спачатку ставіліся камедыі і трагедыі, пазней перавага аддавалася балету і оперы. Паказы адбываліся ў спецыяльным будынку – «камедыенгаўзе» (пабудаваны ў 1747–1748 гг., архітэктар К. Ждановіч), таксама ў Альбе пад адкрытым небам у «зялёным тэатры» і палатны «Кансаляцыя» (пабудаваны ў 1770-я гг., архітэктар М. Педэці; не збырогся). З 1995 г. у горадзе праходзіць нацыянальны фестываль камернай музыкі «Музы Нясвіжа». Кожную праграму свята суправаджаюць навукова-практычныя канферэнцыі з удзелам лепшых беларускіх гісторыкаў, музыказнаўцаў, мастацтвазнаўцаў. У апошнія гады добраай традыцыяй стала правядзенне сталічнымі артыстамі і нясвіжскімі аматарамі тэатральных пастацовак. У эпіцэнтры свята знаходзяцца музычныя імпрэзы, канцэрты, што праходзяць на розных пляцоўках і ў розных памяшканнях – ДOME культуры, музычнай школе, нясвіжскім храме. У гэтыя дні горад вяртаецца на некалькі стагоддзяў назад і ўспамінае пра былую веліч і знатнасць вялікага роду Радзівілаў. Расказваецца таксама пра асвету, адукацыю, у пашырэнні якіх Нясвіж здаўна падаваў прыклад. Гэты старажытны і адначасова такі малады горад захапляў і працягвае зачараваць сваёй прыгажосцю многіх пісьменнікаў і паэтаў. Мастацкія творы, звесткі пра якія завяршаюць матэрыял дадатку бюлетэня, перадаюць асаблівую атмасферу былой рэзідэнцыі магутнай дынастыі магнатаў.

Прапанаваны бібліяграфічны спіс разлічаны на гісторыкаў, літаратуразнаўцаў, краязнаўцаў, студэнтаў, экскурсаводаў, турыстаў, усіх, каго цікавіць самабытнасць беларускіх гарадоў. У чацвёртым нумары бюлетэня «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку» будзе змешчаны тэматычны дадатак «Дзе Сафія плыве над Дзвіною, нібы карабель...», прысвечаны 1150-годдзю Полацка.

Summary

In his article the author offers to get acquainted with the history of Nesvizh – the major heritage of the world's and Belarusian culture.